

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל
"המהפך הנסתר ביחס המצרים לבני יעקב"
לפרשת ויחי (על פי שיעורים של ד"ר ברכי אליצור והרב זאב ויטמן)

בשעור זה, ננסה בעקבות ד"ר ברכי אליצור, לבדוק האם יש בכוחה של פרשת ויחי, המהווה חוליית מעבר בין התקופות, לגשר על פערי התקופה מבחינת תיאור הגורמים לתהליך הירידה במעמד העם ודמותו בעיניהם של המצרים.

יוסף ואבותיו בעיני מצרים

הכרות שליטי מצרים עם שושלת משפחת יוסף החלה בימי אברהם, שנים מועטות לאחר המסע הראשון לארץ ישראל. אברם יורד מצרימה בעקבות הרעב הפוקד את הארץ. לכאורה, מדובר באירוע שולי של תופעת הגירה בשנות רעב שהמצרים הורגלו אליה. אולם, רושמו של הביקור הנוכחי נחרת היטב בזיכרון הלאומי עקב הנגעים שפקדו את השליט המצרי

2. בראשית י"ב, י"ז:

"וַיִּנְגַע ה' אֶת פְּרַעְהַ נְגָעִים גְּדֹלִים וְאֶת בֵּיתוֹ עַל דְּבַר שָׂרִי אֲשֶׁת אַבְרָם"

המצרים, המאמינים במאגיה, מבינים שהנגע שפגע במלכם הינו אירוע בעל משמעות מיתית. גם בעיניהם, התערבות הא-ל להגנת אברם מעידה על מעמדו הרם. הפעולה השמימית לטובתו של אברהם יצרה חשש מפניו, ועל כן המלך בכבודו ובעצמו ממנה שיירה של אנשים שתדאג להוציאו מתחומי הממלכה. כמובן, לא לפני שהוא מחזיר לאברם את אשתו, ומנטרל את הגורם לכעס השמימי

3. בראשית י"ב י"ט-כ':

"...וַעֲתָה הִנֵּה אֲשַׁתְּךָ קַח וְלֵךְ: וַיֵּצֵא עֲלָיו פְּרַעְהַ אֲנָשִׁים וַיִּשְׁלְחוּ אֹתוֹ וְאֶת אֲשֶׁתוֹ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ"

המפגש הבא עם בן המשפחה מתרחש כששירת הישמעאלים מוכרת את יוסף לשר הטבחים המצרי. לכאורה, שוב מדובר במסחר עבדים מוכר במצרים, שלא אמור לעורר רושם מיוחד. אולם נוכחותו של העבד העברי, מביאה לברכת הא-ל. חריגותו של האירוע בנוף

במעמד ברית בין הבתרים נתבשר אברהם על מצאות עתידית של גרות, שעבוד ועבדות.

1. בראשית טו, י"ג-ט"ז:

"גַּר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֶנְכִי וְאַחֲרַי כֵּן יֵצְאוּ בְּרַכְשׁ גְּדוֹל: ... וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא שָׁלֵם עֹן הָאֲמָרִי עַד הֵנָּה"

בשגרת חייו של אברהם, המצוי בעיצומו של תהליך הפצת דרך ה' בארץ ומנחיל ליושביה ערכי מוסר ומשפט, הנבואה העתידית מתארת מצאות בלתי נתפסת. האם ארץ ישראל הנמצאת בשלבים ראשונים של טיהור מתועבות היושבים בה, תופקר חזרה לידיהם של מטמאיה ותגאל בשנית רק כעבור ארבעה דורות? כיצד תתרחש ירידת צאצאי אברהם לארץ לא להם כששבחה של הארץ והחובה המוסרית להאחז בה היא מאבני היסוד של חינוך הבית?

הפרשות האחרונות של ספר בראשית (וישב-ויגש) מתארות את תהליך הירידה למצרים צעד אחרי צעד, שלב אחרי שלב. באופן זה, רצף האירועים מתבהר היטב וניתן להסבר ביחס של סיבה ומסובב. נבואת העתיד הכמעט הזויה של גרות ו"גלות" בארץ נכר בימי אברהם, קורמת עור וגידים עד להבשלת כל הגורמים לקליטתם של בני משפחת יעקב במצרים. ובכך, מובנת תרומתו של המישור הטבעי, בתיאור הנסיבות הארציות והאנושיות שהובילו את בני יעקב למצרים, למימושה של ראשית החזון הא-לוהי 'כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם'.

אולם, המעבר להתגשמות חלקה השני של הנבואה 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה' נדמה כפוסח על ההבטים הארציים והטבעיים. המהלך המהיר והמעבר החד והבלתי מובן מתיאור יוסף כשליטה של מצרים בסיפורי בראשית האחרונים, למלך חדש הגוזר על צאצאי יוסף 'כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו', דורש הבנה של כמה שלבי ביניים טבעיים שהתרחשו בין שתי התקופות.

הסיפורים. יתכן כי הרושם האדיר שיצרו גינוני האציליים של העבד העברי הפכה למיתוס מצרי. כישוריו של יוסף בפתרון החלומות עוררו באופן מובן הערצה מצרית, שבאה לידי ביטוי במינוי חסר התקדים של העבד הזר, אסיר משוחרר, לשליט מצרים שעל פיו ישק דבר. מעיני המצרים לא נסתרת העובדה שיוסף נתון להשפעת כוחם של האלים (על פי תפיסתם)

6. בראשית מ"א, ל"ח-מ"ד:

"וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֶל עֲבָדָיו הַנִּמְצָא כִּזֶּה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱ-לֹהִים בּוֹ: וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֶל יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֶ-לֹהִים אוֹתָךְ אֵת כָּל זֹאת אֵין נִבּוֹן וְחָכֵם כְּמוֹךָ: אֲתָה תִהְיֶה עַל בֵּיתִי וְעַל כָּל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ וַיְבָרֶךְ ה' אֶת בֵּית הַמִּצְרִי בְּגִלְלַת יוֹסֵף וַיְהִי בְרַכְתָּהּ ה' בְּכָל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ בְּבֵית וּבְשָׂדֶה: וַיַּעֲזֹב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף וְלֹא יָדַע אֶתוֹ מֵאוֹמֶה כִּי אִם הִלָּחֵם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל..."

עלילת אשת פוטיפר על העבד העברי, שהביא לברכת האל בבית אדוניו, הופצה ברחוב המצרי בגרסתה השקרית

5. בראשית ל"ט, י"ז-י"ח:

"כֹּא אֲלֵי הָעֶבֶד הָעֵבְרִי אֲשֶׁר הִבֵּאתָ לָנוּ לְצַחֵק בִּי: וַיְהִי כְּהָרִמִּי קוֹלִי וְאֶקְרָא וַיַּעֲזֹב בְּגִדוֹ אֶצְלִי וַיִּנָּס הַחוּצָה"

אף על פי כן, נדמה כי פוטיפר אינו קונה את גרסתה, ונאלץ למראית עין להיפרע מעבדו על נסיון הפגיעה באשתו. ההוכחה לפקפוק של פוטיפר בגרסת אשתו נלמדת מהעובדה שיוסף אינו מוצא להורג על ידי שר הטבחים, האמון על ביצוע גזרי דין מסוג זה. במקום זאת, יוסף מושם במשמר¹, אגף בית כלא השמור לעברייני צווארון לבן, אף על פי שהוא נאשם לכאורה בעבירת אלימות. כמו כן, פוטיפר נעתר להצעת פרעה להשיא את בתו אסנת, לאותו עבד מצרי, שנסה כביכול לשכב עם אשתו.

על רישומו של הסיפור בקרב המצרים על פי גרסתו האמתית, ניתן ללמוד מאגדה מצרית קדומה 'סיפור שני האחים' המתוארכת לאותה תקופה. האגדה מספרת על רועה צאן בשם פֶּאֲתָא, שהתגורר בבית אחיו הבכור אֶנְפּוֹ שהיה איכר. באחד הימים בשעת עבודת השדה נשלח באתא לבית אחיו להביא זרעים. אשת אחיו ניסתה לפתותו והוא דחה אותה. האשה העלילה על האח הצעיר שהוא ניסה לשכב עמה, ומששמע על כך באתא, החל נס על נפשו. אנפו השתכנע בסופו של דבר מגרסתו של באתא והרג את אשתו². וכפי שכותבת ברכי אליצור, אין צורך בחדות אבחנה כדי להתרשם מדמיונם של שני

¹ המילה משמר נזכרת בתחילתו של הסיפור, ואילו מאוחר יותר מוצא יוסף מן הבור, מה שנראה כמקבילה לצינוק, שכן יוסף צריך להתגלה ולהחליף שמלותיו בעת היציאה ממנו. נראה שפניית יוסף לשר המשקים וטרונתו על אי הצדק שנעשה לו על ידי פוטיפר, הם שגרמו להרעת תנאי כליאתו.

² על אופיו של חיבור עיינו: נ' שופק, ספרות מצרים הקדומה וספרות המקרא, ספרות המקרא ב, ירושלים תשע"א, עמ' 619. לאגדה יש המשך מיתי המתאר את השכר שקבל באתא מאת האלים על מעשה גבורתו.

³ להרחבה עיינו: נ' שופק, "עיון מחודש בחלומות השרים ופרעה בסיפור יוסף בויקה לחלומות המצריים", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום טו (תשס"ה), עמ' 55-95.

באותו זמן נהנים בני משפחתו של יוסף מאספקת מזון סדירה

14. בראשית מז, י"א-י"ג:

"וַיֹּשֶׁב יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחָיו וַיִּתֵּן לָהֶם אַחְזָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמִיטַב הָאָרֶץ בְּאֶרֶץ רְעַמְסֵס כַּאֲשֶׁר צִוָּה פְּרַעֲהוֹ: וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחָיו וְאֶת כָּל בֵּית אָבִיו לֶחֶם לְפִי הַטֶּף: וְלֶחֶם אֵין בְּכָל הָאָרֶץ כִּי כָבֵד הָרַעַב מְאֹד וַתִּלְהַ אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶרֶץ כְּנָעַן מִפְּנֵי הָרַעַב"

גם פרעה עושה מאמצים כבירים לקליטת משפחת יעקב במצרים. הוא מעלים עין מעיסוקם של אחי יוסף ברעית צאן, הנתפסת כ'תועבת מצרים', ומושיב אותם במיטב אדמות מצרים, בארץ גושן. שיר הלל לשבח מקום ישובם נמצא בפפירוס שנכתב על ידי סופר מצרי קדמון

15. פפירוס אנאסטאטי III ב, 9-1:

"חבל ארץ נעים, אין כמוהו ... האל עצמו יסדו ... שדותיו מלאים כל טוב ... גנותיו רעננות וירוקות ... אסמיו מלאים תבואה... זיתים, תאנים, שחר, דבש"

פרעה משקיע במשפחתו של מי שנתפס על ידו כנס של מצרים, כמי שהצליח לגבור על פגעי הטבע שאיימו לפורר את הממלכה, ולהובילה לצמיחה כלכלית. המגורים בארץ גושן, במיטב אדמות מצרים, נועד להבטיח את האחזותם באדמותיה גם לאחר ששנות רעב יחלפו. תרומתה של משפחה הנהנית מחסות הא-ל, הינה אוצר שאסור להסתכן באיבודו.

תוצאות מאמציו של פרעה לא מאחרות לבא

16. בראשית מז, כ"ז:

"וַיֹּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָּהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבוּ מְאֹד"

אלא, שלאור דברינו עד כה, השאלה שהצבנו בפתיחה לעיון, לא רק שאיננה מקבלת מענה, היא אף מתעצמת: **כיצד ניתן להסביר מהפך כה חד ביחסו של השליט המצרי לצאצאי משפחה, שאחד מראשיה הגיע למעמד כה בכיר, שבכח תבונתו הנדירה חלץ את הממלכה משקיעה כלכלית?**

לפני שנענה על השאלה שהצגנו ברצוני לעלות שאלה נוספת והיא, מדוע יעקב וכל משפחתו אינם חוזרים לארץ כנען מיד בתום שבע שנות הרעב? וכי לא כך אמרו אחי יוסף לפרעה

17. בראשית מ"ז, ד':

"לָגוּר בְּאֶרֶץ בְּאֵנוּ"

כלומר, מגורי ארעי ולא ישיבת קבע?

לנו ברור שהישארותם של משפחת יעקב במצרים מגשימה את דברי הקדוש ברוך הוא לאברהם בברית בין הבתרים, אלא, שכיוון שאין צו א-להי להישאר במצרים

גם פקודותיו הבלתי מוסברות של יוסף, להענקת הטבות ומענקים לעשרת החשודים בריגול, על חשבון כספי המצרים, מתבצעות ללא פוצה פה

8. בראשית מ"ב, כ"ה:

"וַיֵּצֵא יוֹסֵף וַיְמַלְאוּ אֹתוֹ כְּלֵיהֶם בָּר וַלְהִשִּׁיב כְּסָפֵיהֶם אִישׁ אֶל שַׁקּוֹ וְלָתַת לָהֶם צֹדֶה לְדָרְךָ וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן"

יוסף נתפס על ידי סביבתו, כמי שנתן לברכת הא-ל, וכמי שמשפיע מברכה זו על כל סביבתו. סוכן בית יוסף מרגיע את דאגת אחיו לנוכח הכסף המושב באמתחתם, ומסביר כי זכו לחסדיה של אותה ברכת א-ל המלווה את אדונם

9. בראשית מ"ג, כ"ג:

"וַיֹּאמֶר שְׁלוֹם לָכֶם אֵל תִּירָאוּ אֶ-לֵהִיכֶם וְאֶ-לֵהִי אֲבִיכֶם נָתַן לָכֶם מִטְמוֹן בְּאֲמַתְחַתֵּיכֶם כְּסָפְכֶם בָּא אֵלַי וַיֵּצֵא אֲלֵהֶם אֶת שְׂמֵעוֹן"

10. וכפי שמפרש הרשב"ם (רשב"ם שם):

"וְאֶ-לֵהִי אֲבִיכֶם: הַכֹּל הָיוּ יוֹדְעִים שְׂמֵעוֹן מִלִּמְדֵי בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל הָיוּ"

מעמדו הרם של יוסף וההילה המיתית האופפת את דמותו, מסבירה את המאמצים, היוצאים מגדרם, של פרעה ושל עבדיו בהכנת המסע לקליטתו של יעקב במצרים ואת משאבי הממלכה שנתרמו לצרכי המשפחה על אף תקופת החרום

11. בראשית מ"ה, ט"ז-כ':

"וְהַקֵּל נִשְׁמַע בֵּית פְּרַעֲהוֹ לֵאמֹר בָּאוּ אֲחֵי יוֹסֵף וַיֵּיטֵב בְּעֵינָיו פְּרַעֲהוֹ וּבְעֵינָיו עֲבָדָיו: וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהוֹ אֵל יוֹסֵף אָמֹר אֵל אַחִידָה זֹאת עָשׂוּ טַעֲנוּ אֶת בְּעִירְכֶם וּלְכוּ בָאוּ אֶרְצָה כְּנָעַן: וְקָחוּ אֶת אֲבִיכֶם וְאֶת בְּתִיכֶם וּבָאוּ אֵלַי וְאֶתְנֶה לָכֶם אֶת טוֹב אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶכְלוּ אֶת חֶלֶב הָאָרֶץ: וְאֶתְהַ צְוִיתָה זֹאת עָשׂוּ קָחוּ לָכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עֲגָלוֹת לְטַפְכֶם וּלְנַשְׁיכֶם וּנְשָׂאתֶם אֶת אֲבִיכֶם וּבָאתֶם: וְעֵינֶיכֶם אֵל תַּחַס עַל כְּלֵיכֶם כִּי טוֹב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָכֶם הוּא"

יוסף שותף לתיקון חוקים בעלי תוקף מחייב בתולדות הממלכה המצרית

12. בראשית מ"ז, כ"ו:

"וַיִּשֶׁם אֶתְהַ יוֹסֵף לְחַק עַד הַיּוֹם הַזֶּה עַל אֲדַמַּת מִצְרַיִם לְפְרַעֲהוֹ לְחַמֵּשׁ וְקַ אֲדַמַּת הַפְּהָנִים לְבָדָם לֹא הָיְתָה לְפְרַעֲהוֹ"

עם החמרת מצב הרעב, הופך יוסף לבעליהן של כל אדמות מצרים, ואת בעליהן המקוריים הוא קונה במעמד של אריסים

13. בראשית מ"ז, כ"ז-ל':

"וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת כָּל אֲדַמַּת מִצְרַיִם לְפְרַעֲהוֹ כִּי מָכְרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שָׂדֵהוּ כִּי חִזַּק עֲלֵהֶם הָרַעַב וַתְּהִי הָאֶרֶץ לְפְרַעֲהוֹ: וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל הָעָם הֵן קָנִיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת אֲדַמַּתְכֶם לְפְרַעֲהוֹ הֵא לָכֶם זֶרַע וּזְרַעְתֶּם אֶת הָאֲדָמָה"

20. כותב בעל הכלי יקר (שם ד"ה וישב):

"כל פסוק זה באשמת בני ישראל הוא מדבר, כי הקדוש ברוך הוא גזר עליהם כי גר יהיה זרעך, והמה ביקשו להיות תושבים במקום שנגזר עליהם גרות... הפסוק מאשימם על ישיבה זו שביקשו אחוזה בארץ לא להם, ולא כך אמרו אל פרעה לגור בארץ באנו? מלמד שמתחילה לא ירדו להשתקע שמה אלא לגור כמדוייר בי דיירא ועכשיו חזרו מדבריהם, וכל כך נשתקעו שמה עד שלא רצו לצאת ממצרים, עד שהוצרך הקדוש ברוך הוא להוציאם משם ביד חזקה, ואותן שלא רצו לצאת מתו בשלושת ימי אפילה"

כלומר לדעת בעל הכלי יקר, גם אם מתחילה נתכוונו בני ישראל לגור במצריים לטווח ארוך, הם תכננו לגור במגורי ארעי בלבד. אלא, שלאחר שנוכחו לראות בטוב הארץ, שינו בני ישראל את דעתם והחליטו להיאחז במצרים היאחזות קבע - ולא רצו כלל לחזור לארץ כנען. עם ישראל שקע והתחבר למצרים עד שהקדוש ברוך הוא היה צריך להוציאם משם ביד חזקה. היד החזקה לא הייתה רק כלפי פרעה שסרב לשלח את בני ישראל מארצו, אלא גם כלפי עם ישראל. השעבוד, הסבל והעינוי שעברו על בני ישראל במצרים נועדו לנתק אותם ממצרים ולגרום לכך שירצו לעזוב את הארץ בה הם נאחזו היאחזות של קבע.

למרות היד החזקה הזו, עדיין רבים לא רצו לצאת ממצרים ומתו בשלושת ימי האפילה. על פי המדרש (תנחומא, בשלח), מדובר בשמונים אחוזים מכלל עם ישראל שמתו, ורק חמישית מהעם יצאו. כמאמר הפסוק (שמות י"ג, י"ח):

"...וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים"

העונש על ישיבת הקבע במצרים

הכלי יקר הולך בשיטה זו גם בפירוש הציווי בפרשת אחרי מות

21. ויקרא י"ח, ג':

"כַּמְעֵשָׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יִשְׁבְּתֶם בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ וְכַמְעֵשָׂה אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אָנֹכִי מְבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה לֹא תַעֲשׂוּ וּבְחַקְתֶּיהֶם לֹא תֵלְכוּ"

22. ומסביר הכלי יקר את האיסור לעשות "כמעשה

ארץ מצרים" כך (שם ד"ה וכמעשה ארץ מצרים):

"כאוחזו מעשה שעשיתם בארץ מצרים... שבקשתם בה ישיבה של קבע... לא תעשו עוד כאלה לבקש ישיבה של קבע בין עם סוור ההולכים בדרך לא טוב" וממשיך ומפרש על המשך הפסוק, "וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שם", כך

ולא לחזור לארץ, עלינו לחפש את המניע וההסבר האנושי שגרם לכך שיעקב ובניו לא חזרו לארץ.

ראינו בפרשת ויגש, שאמנם יוסף מזמין את יעקב למצרים לשנות הרעב הנותרות, אך פרעה מזמין אותו להתיישב במצרים ישיבת שאיננה מוגבלת או תחומה בזמן. יעקב חשש מלהיענות להזמנת פרעה משום שיייתכן והישיבה במצרים תהפוך לישיבת קבע - עד שהקדוש ברוך הוא התגלה אליו בבאר שבע. בהתגלות זו, הרגיע אותו ה' שאינו צריך לחשוש מהזמנה זו, כיוון שהוא ידאג להחזירם בסופו של דבר לארץ. אך כאמור, הקדוש ברוך הוא איננו אוסר על יעקב לחזור לארץ כנען, איננו מצווה אותו להישאר במצרים, ואפילו איננו מחייב אותו לרדת למצרים.

ממילא, עלינו להבין מה גרם לכך שהזמנת פרעה גוברת על הזמנת יוסף לישיבה זמנית. במילים אחרות, מדוע משפחת יעקב נשארת במצרים בניגוד לתוכנית המקורית של יוסף, בניגוד לרצונו המקורי של יעקב, ובניגוד לדברי האחים לפרעה.

ברור, שיוסף שהיה במעמד מכובד במעצמה המצרית האדירה, היה ברור שהוא נשאר במצרים ולא נראה שהוא העלה על דעתו לחזור ולהיות רועה צאן בארץ כנען. כמו כן, סביר להניח שמעמדו ותפקידו לא אפשרו לו לעזוב את מצרים - כפי שנראה מהעובדה שהוא צריך לבקש את רשותו של פרעה לצאת, ולו לזמן קצר, על מנת לקבור את אביו בארץ כנען.

אבל מתברר, שמשפחת יעקב כולה החליטה ללכת בעקבותיו ולהישאר לחיות אף הם במצרים, והם מתיישבים במצרים - ומתנתקים מארץ כנען. על כן, גם כשאחי יוסף עולים לקבור את יעקב בארץ כנען ברור להם שהם חוזרים למצרים. ואם כן, ברור מדוע מדגיש הכתוב

18. בראשית נ' ח':

"...רק טַפִּים וְצִאֲנִים וּבָקָרָם עֲזָבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁוֹן"

וזאת, למרות חששם של האחים ממה שיוסף יעשה להם לאחר מות אביהם

19. בראשית נ' ט"ו:

"וַיִּרְאוּ אַחֵי יוֹסֵף כִּי מֵת אָבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטַמְנוּ יוֹסֵף וְהַשֵּׁב יָשִׁיב לָנוּ אֵת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ."

למרות שהדבר נעשה ברשות הקדוש ברוך הוא, סבור בעל ה"כלי יקר" שההשתקעות בארץ מצרים וההתלהבות ממנה היו מעבר למה שנתכוון ה'. כך, על הפסוק החותם את פרשת ויגש (בראשית מ"ז, כ"ז):

"וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גִּשְׁוֹן וַיֵּאחֲזֵז בָּהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבוּ מְאֹד"

23. שם, ד"ה וכמעשה ארץ כנען:

"כמעשה שעשיתם בארץ כנען... שמאסו בארץ... עד אשר הוצרך הקב"ה להביאם שמה בעל כורחם לא תעשו"

בדרך זו מפרש הכלי יקר גם את הפסוק בפרשת בא

24. שמות י"ב, מ':

"וּמוֹשֵׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה"

לדעתו, תוספת זמן זו מעבר לארבע מאות שנה שנגזרו עליהם לכתחילה באה להם משום שרבים רצו להשאר במצרים ולהשתקע שם, בניגוד לגזרת הקדוש ברוך הוא ש"גר יהיה זרעך"

25. הכלי יקר ד"ה שלושים:

"לפי שרבים המה עמי הארץ אשר לא רצו לצאת כלל ממצרים... להיות תושבים בארץ ולא לצאת משם"

ישיבת הקבע במצרים היא, אם כן, הדבר שגרם להתארכות הגלות בעוד שלושים שנה.

המניע של יעקב להיקבר בארץ:

על רקע הדברים שהעלנו עד עתה, ניתן להבין מדוע יעקב משביע את יוסף ואף מצווה שוב את כל בניו שלא לקבור אותם במצרים - אלא להעלותו לקבורה לארץ ישראל, למערת המכפלה. יעקב, המזהה את התהליך שעובר על משפחתו שירדה למצרים על מנת להישאר שם לפחות לכל הזמן שבו יוסף שולט במצרים, רוצה להבטיח שהדורות הבאים ידעו היכן ארץ אבותיהם ולכן עליהם לשאוף לחזור. על כן, עומד יעקב על כך שלא להיקבר במצרים ובכך להיאחז בה היאחזות של קבע, אלא להיקבר בארץ המיועדת לזרעו אחריו.

לאור דברים אלו ניתן גם להבין מדוע חשוב היה ליעקב להדגיש בדבריו האחרונים את ההתנחלות והירושה העתידה המובטחת בארץ כנען. יעקב מדבר על נחלת ארץ כנען דווקא עם יוסף שאצלו הוא מבחין בסכנה הגדולה ביותר של השתקעות במצרים, ומכיוון שהוא יודע שאחיו ומשפחותיהם הולכים בעקבותיו

26. בראשית מ"ח, ג'-ד':

"וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל יוֹסֵף אֶל-לִשְׁדֵי נְרָאָה אֵלַי בְּלוֹה בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי: וַיֹּאמֶר אֵלַי הֲנִי מִפְּרֶךְ וְהִרְבִּיתֶךָ וְנִתְתִּיךָ לְקֹהֵל עַמִּים וְנִתְתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזֶרְעֶךָ אַחֲרַיךָ אֲחֻזַּת עוֹלָם"

אם נכונים דברינו, שהישיבה במצרים והתארכותה הייתה פרי יוזמתם והחלטתם של בני משפחת יעקב, מוטל עלינו לפרש את חלקם הראשון של דברי יוסף לאחיו הסותר זאת, לכאורה

27. בראשית נ' כ"ד:

"וְיֹא-לְהִימָּן פֶּקֶד יִפְקֹד אֶתְכֶם וְהֶעֱלָה אֶתְכֶם מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב"

אם ההשתקעות במצרים הייתה תלויה בבני ישראל ובהחלטתם, מדוע יש צורך בפקידה א-לוהית?

התשובה היא, שלאחר שיוסף ואחיו נאחזו במצריים וחיו בה כתושבי קבע למעלה משבעים שנה (מאז היותו של יוסף בן שלושים ותשע ועד מותו בגיל מאה ועשר שנים), קשה היה להם עד מאוד לשנות את מצבם ולהתנתק מאחיזתם בארץ מצרים. ממילא, רק פקידת הקדוש ברוך הוא יכולה הייתה להוציאם משם. כפי שראינו לעיל בדברי ה"כלי יקר", לשם כך היה צורך ביד חזקה ובזרוע נטויה כלפי ישראל לא פחות מאשר כלפי המצרים.

הגורם לשינוי – צוואת 'אל נא קברני במצרים'

אלא, שמה שראינו לעיל לגבי צוואתו של יעקב לבניו, מעיב על מנוחתו של פרעה.

מרגע הגעתם של בני משפחת יוסף, משהו בביטחון של הטמעת יוסף בנבכי הממלכה המצרית נסדק.

שמועות על צוואת יעקב מגיעות לפרעה, ומתוכן הוא למד, כי מצרים נתפסת כעיר מקלט עראית לבני המשפחה, ושאיתם האידיאולוגית היא לחזור לארצם.

צוואת יעקב מכילה בקשה מפורשת שלא להקבר במצרים

28. בראשית מ"ז, כ"ט-ל':

"וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוֹת וַיִּקְרָא לְבָנָו לְיוֹסֵף וַיֹּאמֶר לוֹ אִם נָא מִצְּאֹתַי חֵן בְּעֵינֶיךָ שִׁים נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכֵי וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וְאַמֶּת אֵל נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרַיִם: וְשִׁכַבְתִּי עִם אֲבֹתַי וְנִשְׁאַתְנִי מִמִּצְרַיִם וְקִבְרַתִּי בְּקִבְרֹתָם וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֲעֲשֶׂה כְּדָבָרְךָ"

כשיעקב חוזר על צוואתו באזני בניו, הוא מכסה כל אפשרות של פרשנות שגויה, ומפרט בארכנות חריגה ובלתי אופיינית, את מקום הקבורה המבוקש באופן מפורש

29. בראשית מ"ט כ"ט-ל"ב:

"וַיֵּצֵא אוֹתָם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֲנִי נֹאסֵף אֶל עַמִּי קְבְּרוּ אֹתִי אֶל אֲבֹתַי אֶל הַמַּעְרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֵה עֶפְרוֹן הַחֲתִי: בְּמַעְרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִמְרָא בְּאֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם אֶת הַשְּׂדֵה מֵאֵת עֶפְרוֹן הַחֲתִי לְאַחֲזַת קֶבֶר: שָׁמָּה קָבְרוּ אֶת אַבְרָהָם וְאֵת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ שָׁמָּה קָבְרוּ אֶת יִצְחָק וְאֵת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ וְשָׁמָּה קָבְרַתִּי אֶת לָאָה: מִקְנֵה הַשְּׂדֵה וְהַמַּעְרָה אֲשֶׁר בּוֹ מֵאֵת בְּנֵי חֵת"

יעקב מזכיר ליוסף את ברכת הארץ, ואת היעוד שיש לשושלת בה. מאופן ניסוח הדברים ניתן ללמוד כי התזכורת נועדה לשלול את מחשבת יוסף אודות מולדתם

יעקב לארץ ישראל, הינם במישור הגלוי גילויי כבוד למת, שהיו מקובלים מאד במצרים העתיקה. אולם, במישור הסמוי מצויים ביטויים המקיימים זיקה ברורה, לביטויי השיעבוד העתידי במצרים, והבריחה ממנה

35. בראשית נ', ו'-י"ד:

"וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהַ עֲלֵה וּקְבֹר אֶת אֲבִיךָ כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעַךָ: וַיַּעַל יוֹסֵף לְקַבֵּר אֶת אָבִיו וַיַּעֲלוּ אֹתוֹ כָּל עַבְדֵי פְּרַעֲהַ זִקְנֵי בֵיתוֹ וְכָל זִקְנֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם: וְכָל בֵּית יוֹסֵף וְאֶחָיו וּבֵית אָבִיו וְכָל טַפְּסָם וְצִאֲנָם וּבְקִרְם עֲזָבוּ בְּאֶרֶץ גֶּשֶׁן: וַיַּעַל עִמּוֹ גַם רָכָב גַּם פְּרָשִׁים וַיְהִי הַמַּחְנֶה כְּבַד מְאֹד: ... וַיָּשָׁב יוֹסֵף מִצְרָיִם הוּא וְאֶחָיו וְכָל הָעֲלִים אֹתוֹ לְקַבֵּר אֶת אָבִיו אַחֲרֵי קְבֹרוֹ אֶת אָבִיו"

ומעיר הרב ויטמן, שגם הרכב והפרשים המצרים שמלווים את בני יעקב במסעם מזכירים את הרכב והפרשים המצרים שרדפו אחרי בני ישראל בעת צאתם ממצרים. אמנם, כמובן שישנו הבדל בולט - בהלוויית יעקב הם מלווים את בני יעקב לכבודו של אבי יוסף ולא רודפים אחרי בני ישראל להחזירם למצרים. אולם, סוף סוף הרכב והפרשים מוזכרים בתורה רק בקבורת יעקב וביציאת מצרים ובשני המקומות נראה שהם נועדו להבטיח שבני ישראל יחזרו למצרים.

ניצני השיעבוד מתחילים אם כן על ידי פרעה, אשר כן ידע את יוסף, ובגלל ידיעתו את יוסף. פרעה חושש מאד מבריחת המוחות מארצו, ועוד יותר מכך, הוא חושש מתרומתם של בני משפחת יוסף לממלכה היריבה הגובלת בארצם, והיתרון שהיא תקבל בזירה הבינלאומית מנוכחותם בה.

ממילא, דברי פרעה, אשר לא ידע את יוסף, הינם המשך ישיר של קודמו

36. שמות א', י':

"הָבֵה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ"

ניתן לשער שעושה זאת לאור עצות ההנהגה שקבל מאת קודמו לאסור את יציאתם מהארץ, ולדכא את ריבויים ותחומי העסקתם, מחשש שמא אלו ינוצלו בעתיד נגדם. חזון ברית בין הבתרים הינו, אם כן, גזרה א-לוהית קדומה, אולם דרכי מימושה הינם תוצאה של מעשי האדם, לטוב ולרע.

העתידיה של בניו, על ידי הדגשת ארץ ישראל כאחוזת עולם, והבטחת תמריץ ישראלי בתמורה לעקירתם ממקום הולדתם

30. בראשית מ"ח, ד'-ו':

"וַיֹּאמֶר אֱלִי... וְנִתְתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזֶרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אַחֲזַת עוֹלָם: וְעֵתָה שְׁנֵי בְנֵיךָ הַנוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֵלֶיךָ מִצְרַיִמָּה לִי הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֵאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יְהִיוּ לִי: וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר הוֹלַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם לְךָ יְהִיוּ עַל שֵׁם אֲחֵיהֶם יִקְרָאוּ בְּנֵחֻלָּתָם"

ההתנצלות על מקום קבורת רחל. יעקב חושש כי יוסף ילמד מתקדים קבורת רחל, ויקבור את יעקב במקום פטירתו, כדברי רש"י (שם ז'): 'ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך'. על כן, מדגיש יעקב כי על אף שרחל לא נקברה בחלקת האדמה שיועדה לה, קבורתה התקיימה בארץ כנען

31. בראשית מ"ח ז':

"וְאֵנִי בָבֶאֱי מִפְּדוֹן מֵתָה עָלַי רַחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבֹרַת אֶרֶץ לְבֵא אֶפְרַתָּה וְאֶקְבְּרָהָ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרַת הוּא בֵּית לְחָם"

ברכת בני יוסף תלויה ועמדת בחזרתם לארץ

32. בראשית מ"ח ט':

"הַמְלֶאךָ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל רַע יִבְרַךְ אֶת הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמֵי וְשֵׁם אָבִיתִי אֲבִרְהָם וַיִּצְחָק וַיְדַגּוּ לֵרֵב בְּקִבְרֵי הָאָרֶץ"

בתפילתו האחרונה של יעקב הוא מביע משאלת לב לסיוע א-לוהי בהשבת בניו לארצם

33. בראשית מ"ח כ"א:

"וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף הִנֵּה אָנֹכִי מֵת וְהָיָה אֲ-לֵהִים עִמָּכֶם וְהָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם"

החשש של פרעה מקבל משמעות אמיתית בבקשתו הזהירה של יוסף. יוסף, על אף מעמדו, חושש להשמיע את בקשתו ישירות באוזני פרעה ונעזר בתיווכם של שרי המלך

34. בראשית נ', ד'-ה':

"וַיַּדְבֵּר יוֹסֵף אֶל בֵּית פְּרַעֲהַ לֵאמֹר אִם נָא מִצְאֵתִי חֵן בְּעֵינֵיכֶם דַּבְּרוּ נָא בְּאָזְנֵי פְּרַעֲהַ לֵאמֹר: אָבִי הִשְׁבִּיעַנִי לֵאמֹר הִנֵּה אָנֹכִי מֵת בְּקִבְרֵי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן שָׁמָּה תִקְבְּרֵנִי וְעֵתָה אֶעֱלֶה נָא וְאֶקְבְּרָה אֶת אָבִי וְאֶשׁוּבָה" יוסף מתנצל ומבטיח בבקשתו לשוב לאחר הקבורה, אולם מרגע זה ואילך אנו עדים לשינוי יחסו של פרעה ליוסף ולמשפחתו. הסמכות הבלתי מוגבלת שנתנה ליוסף, הופכת לטבעת חנק מצד פרעה ושריו, המהדקים את שמירתם על בני המשפחה. הדבר בא באמתלה של כבוד המת, אולם מצד האמת היא באה למנוע אפשרות של זליגת אחדים מבני המשפחה, חזרה לארץ ישראל, ריבתה של מצרים. בהתאם לכך, תיאורי מסע לוויית